

คู่มือชาวพุทธในสังคมไทยสมัยใหม่ :

จากนวกวาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ถึงธรรมนูญชีวิตของพระธรรมปิฎก(ประยูร ปยุตโต) *

The Buddhist Handbook for the Modern Thai Society :
From Navakovada [Instructions for New Ordinands] of Somdet Phra Maha Samana
Chao Krom Phraya Vajiranavararasa to Thammanoon Cheewit
[A Constitution for Living] of Phra Dhammapitaka (Prayudh Payutto)

ธนภณ จูฑาภากิตติรัตน์ **

ความนำ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย พอจะยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนาได้มีบทบาทอย่างสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน อย่างน้อยก็เริ่มปรากฏตัวมาตั้งแต่กำเนิดรัฐไทยในสมัยกรุงสุโขทัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยผ่านบทบาทของพระสงฆ์ที่ได้พร่ำสอนธรรมแก่ประชาชนโดยตรงและผ่านการประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ พระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับสังคมไทยมาช้านาน จนนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่าประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยก็คือประวัติศาสตร์ของชนชาติที่นับถือพระพุทธศาสนานั้นเอง (Phra Rajavaramuni 1990/2533 : 11) ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นที่มาของศิลปะ วัฒนธรรม จารีตประเพณี ชีวิตทัศน์ โลกทัศน์และค่านิยมของชนชาติไทย

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (2535) ได้ศึกษาถึงพุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พบว่า พุทธธรรมได้เป็นรากฐานของสังคมไทยมาช้านาน และมีส่วนอย่างสำคัญต่อการสร้างรากฐานของสังคมให้เข้มแข็งมั่นคงยิ่งขึ้น โดยพุทธธรรมจะถูกเลือกสรรและนำมาสร้างคุณลักษณะไทยที่เหมาะสมกับบริบทของยุคต่าง ๆ ได้อย่าง การรู้จักเลือกสรรและสื่อสารพุทธธรรมที่เหมาะสมแก่สังคมไทยในแต่ละช่วงกาล จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง บทความนี้จึงต้องการศึกษาถึงการเลือกสรรและการสื่อสารพุทธธรรมผ่านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง คือ "คู่มือชาวพุทธ" อันเป็นวรรณกรรมประจำตัวของชาวพุทธ ใช้ประโยชน์ได้เหมาะสมกับใจหรือเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการเป็นชาวพุทธที่ดี

จากนวกวาทถึงธรรมนูญชีวิต

* ปรับปรุงจากบทความชื่อเดียวกัน ในการนำเสนอในที่ประชุมการสัมมนาทางวิชาการปรัชญาและศาสนา ของชมรมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทยร่วมกับมหาวิทยาลัยมหิดล เรื่อง "ศาสนาและปรัชญาในวิกฤตสังคมไทย" ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพฯ 25-26 ตุลาคม 2544

** หัวหน้าหมวดวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ศูนย์วิชาการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม

หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของไทย จะเห็นได้ว่า ในแต่ละยุค จะมีวรรณกรรมที่เป็นที่นิยมของชาวพุทธที่แตกต่างกันออกไป วรรณกรรมที่เป็นที่นิยมและมีอิทธิพลอย่างมากต่อคนไทยและสังคมไทยคือ ไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมที่มาของความเชื่อและค่านิยมของคนไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถึงก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกในช่วงรัชกาลที่ 3 ทำให้มีความพยายามในการอธิบายและตีความหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ และแสดงถึงความมีเหตุผลของพระพุทธศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาอื่น ๆ ดังหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ซึ่งอาจถือเป็นตัวแทนในกรณีนี้ได้ ในหนังสือดังกล่าวนี้ได้อธิบายหลักพระพุทธศาสนาและโลกภูมิให้สอดคล้องกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ โดยการตีความใหม่และเน้นความมีเหตุผลของพระพุทธศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาใด ๆ ในโลก โดยเฉพาะเหนือกว่าศาสนาคริสต์ซึ่งทำทายอยู่ในขณะนั้น

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยที่เกิดขึ้นอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสืบทอดพระราชภารกิจของสมเด็จพระบรมชนกนาถในการปรับปรุงตามแนวความคิดแบบตะวันตกให้ขยายมากยิ่งขึ้น ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ คณะสงฆ์เองก็ได้มีส่วนอย่างสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนดังกล่าวด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในด้านการศึกษา ซึ่งพระสงฆ์เองได้มีบทบาทมาช้านานและได้รับมอบหมายอย่างเป็นทางการในการจัดการศึกษาขั้นต้น อันเป็นการใช้สิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคม คือ พระสงฆ์และวัดให้เป็นประโยชน์ และเป็นการเน้นศีลธรรม อีกทั้งเป็นการเกี่ยวพันทั้งแก่บ้านเมืองและแก่พระศาสนา (วุฒิชัย มูลศิลป์ 2529 : 59) พระสงฆ์ผู้นำที่มีบทบาทสำคัญในช่วงการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญสมัยใหม่นี้ได้แก่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงยอมรับในพระปรีชาสามารถในด้านการจัดการศึกษา จึงทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาตามหัวเมือง พระองค์นอกจากจะทรงปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงการศึกษาของพระสงฆ์ โดยเฉพาะหลักสูตรบาลีและนักธรรม รวมทั้งทรงดำเนินการก่อตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นสำหรับเป็นสถาบันการศึกษาเล่าเรียนชั้นสูงของพระสงฆ์ และได้ทรงนำเอาวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบแล้ว พระองค์ยังได้ทรงนิพนธ์ตำราเรียนวิชาต่าง ๆ ในหลักสูตรบาลีและนักธรรม ซึ่งตำราเป็นอันมากยังใช้ในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยสืบมาจนทุกวันนี้ เช่น พุทธศาสนสุภาษิต นวโกวาท วินัยมุขเล่ม 1 2 3 ธรรมวิภาคปริจเฉท 2 พุทธประวัติเล่ม 1 - 2 และบาลีไวยากรณ์ เป็นต้น จนอาจกล่าวได้ว่า "คงไม่มีงานเขียน หรือนานานิพนธ์ของบุคคลใดในประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมากเท่า และเป็นเวลานานเท่างานนิพนธ์ของพระองค์ท่าน" (สุวรรณ วทสี วัชยวรรณ 2529 : 20)

ในบรรดางานนิพนธ์อันหลากหลายของพระองค์ท่านนั้น อาจกล่าวได้ว่า "นวโกวาท" เป็นหนังสือ "สำหรับศึกษาความรู้เบื้องต้นในพระพุทธศาสนา ซึ่งแพร่หลายมากที่สุด" ซึ่งจากสถิติที่มีการรวบรวมไว้ถึงปี 2529 พบว่า มีสถิติการพิมพ์จำนวน 72 ครั้ง และครั้งหลังสุดมียอดพิมพ์มากถึง 100,000 เล่ม (สุวรรณ วทสี วัชยวรรณ 2529 : 25-26) นอกจากนี้ ยังมีการดัดแปลงและแพร่กระจายในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ในชื่อ "นวโกวาทฉบับประชาชน" ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2523 และมีสถิติที่ตีพิมพ์ถึงปี 2534 แล้วมากกว่า 500,000 เล่ม "อธิบายธรรมในนวโกวาท" ซึ่งตีพิมพ์แล้ว 14 ครั้ง มากกว่า 100,000 เล่ม "หนังสืออธิบายธรรมและวินัยสำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นตรี" โดยสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า 5 สำนักพิมพ์ และได้รับการดัดแปลงและตีพิมพ์ในลักษณะอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ทั้งในแบบเรียนศีลธรรมของกระทรวงศึกษาธิการและสำนักพิมพ์ต่างๆ ไป ในส่วนของภาษาอังกฤษเอง ก็

ได้รับการแปลโดย Bhikkhu Pannavaddho (Peter J.Morgan) วัดป่าบ้านตาด และตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2514 และครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2533 รวมจำนวนพิมพ์ 5,000 เล่ม นวโกวาทจึงเป็นหนังสือที่มีความสำคัญต่อความคิดสมัยใหม่ของคนไทยในเรื่องพระศาสนาอย่างยากจะหาหนังสือใดมาเทียบเทียมได้ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538 : 165-166) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเจริญสมัยใหม่ที่มีวัฒนธรรมตะวันตกเป็นแกนนำสำคัญ

หนังสือนวโกวาทนี้ แม้จะเป็นหนังสือที่แพร่หลายมากที่สุดในปัจจุบัน แต่ก็มิประวัติความเป็นมาอันยาวนาน โดยเป็นหนังสือที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีส่วนริเริ่มและส่งเสริมให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนิพนธ์ขึ้น ดังมีพระราชหัตถเลขาหลวงวันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117 เรื่องสอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียนว่า

" เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมือง จะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิคไปว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น ... จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียน ที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เป็นอย่างไร ๆ ที่คนจะเข้าใจง่าย ๆ แลเป็นความประพุดของคฤหัสถ์ชั้นต่ำ ๆ ขึ้นได้ จะเปนคุณเปนประโยชน์มาก... ต้องให้เป็นหนังสือชาวบ้านให้มาก ๆ ขึ้น แลระวังอย่าให้มีโศดแลถ้ามีคำสำหรับครูสอบถาม เช่น สีล 5 ถามว่าอะไรเป็นองค์ที่ 1 ที่ 2 เป็นต้น ซึ่งให้เด็กต้องจำในใจในคำซึ่งเป็นหัวข้อ เช่นนั้นได้จะเป็นการดี" (ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2514 : 72-73)

จากแนวพระราชดำรินี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงนิพนธ์หนังสือนวโกวาทขึ้น ดังปรากฏลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลวงวันที่ 23 กรกฎาคม ร.ศ. 118 ว่า

"ด้วยนวโกวาทที่ประทานมา วันแรกได้อ่านหมดเพียงวินัย... เห็นว่าตามทางที่เรียบเรียงไว้เดี๋ยวนี้นี้ ย่อนักก็จริงแต่เป็นหัวข้อสำหรับที่จะจำแลอาจารย์จะสอนได้แม่นยาคดี จะเปนของให้ประโยชน์แก่พระบวชใหม่ แต่เปนเครื่องตักเตือนใจ แลลึ้มคั้นง่ายของผู้ที่เคยฟังมาแล้ว สังกศตุในเวลาทีอ่านเมื่อถึงหมวดใด ๆ ความรูกก็แล่นได้ตลอดทุกครั้ง เปนเครื่องช่วยความจำ ...ขอทูลสรรเสริญ ว่าการที่แต่งหนังสือเช่นนี้ เปนประโยชน์อย่างยิ่ง แลทางที่จัดให้พระบวชใหม่เล่าเรียน ซึ่งได้จัดแล้วเป็นการมีคุณแก่คนที่ไปบวชยิ่งนัก" (หน้า 74-75)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีลายพระหัตถ์ทูลตอบในวันเดียวกันว่า

"อาตมภาพได้รับพระราชทาน พระราชหัตถเลขา เรื่องหนังสือนวโกวาทแล้ว การที่แต่งย่อนั้น เปนเพราะตั้งใจจะให้จุดความรู้พอแก่เวลาบวชอยู่ของกุลบุตร แต่เรื่องชื่อภาษาไทยนั้น เกิดขึ้นในเวลานิยมเสียงไทย เช่นชื่อว่า "แบบเรียนเร็ว" ภายหลังเห็นว่า บันดาลคำที่เป็นเทคนิคเต็มส์(Technical terms) ควรจะคงอยู่ เพราะทำให้คำพูดสั้นแลจำได้ง่าย ทั้งให้ผู้เรียนได้เข้าใจพากย์สูงๆ ด้วย แต่ยังหาเวลาที่จะแก้..." (หน้า 76)

ต่อมา ก็ปรากฏลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสลงวันที่ 17 สิงหาคม ร.ศ. 120 ว่า

“อาตมภาพขอถวายหนังสือนวโกวาทซึ่งพิมพ์ใหม่ เดิมชื่อมคธภาษาแห่งธรรมประเภทที่มีชื่อจะพึงเรียกได้ ตามบรมราชประสงค์ในฉบับนี้แล้ว เว้นไว้แต่ไม่มีคำสั้นเรียก หรือเรียกในภาษาไทยสะดวกกว่า” (หน้า 76)

ในการพิมพ์ครั้งต่อ ๆ มา จึงมีการเพิ่มหมวดธรรมเข้ามา และเรียบเรียงในแต่ละหมวดให้มีความลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น แต่จุดมุ่งหมายสำคัญของนวโกวาทนี้ ก็คือ เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นสำหรับสอนภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ให้พอควรแก่เวลาจะศึกษาได้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส 2534 :ด)

เนื่องจากจุดมุ่งหมายอยู่ที่การสอนภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ นวโกวาทจึงมีโครงสร้างของเนื้อหาที่เริ่มด้วย *วินัยบัญญัติ* ซึ่งเป็นกรอบในการปฏิบัติตนของพระบวชใหม่ว่า มีระเบียบวินัยในการปฏิบัติอย่างไรในเบื้องต้น ในส่วนที่สองเป็นการนำเสนอเนื้อหาหลักธรรมที่เรียกว่า *ธรรมวิภาค* เรียงลำดับเนื้อหาจากหมวดธรรมที่มี 2 ข้อเป็นต้นไป และส่วนสุดท้ายเป็นหมวด *คิหิปฏิบัติ* คือ ข้อปฏิบัติของผู้ที่จะอยู่ครองเรือน (ดูรายละเอียดโครงสร้างในภาคผนวก)

จากประมวลลักษณะทั่วไปของหนังสือนวโกวาท พอจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า

1. นวโกวาท เป็นหนังสือประมวลหลักธรรมและวินัยที่กระชับ ถูกแต่งขึ้นสำหรับพระภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่โดยตรง แสดงให้เห็นว่า ประเพณีการบวชเรียนที่ชายไทยทุกคนควรได้บวชเพื่อเล่าเรียนศึกษาก่อน แล้วจึงเริ่มชีวิตของผู้ใหญ่ที่จะรับผิดชอบต่อสังคมนั้น ยังเป็นประเพณีที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยในสมัยนั้น ในขณะที่เดียวกัน สังคมไทยก็เริ่มเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากวัฒนธรรมตะวันตกที่ไหลบ่าเข้ามา นวโกวาทจึงเป็นหนังสือที่มีลักษณะเป็นคู่มือ ที่มีเนื้อหาที่เตรียมพร้อมสำหรับภารกิจดังกล่าว โดยเริ่มจากการเตรียมพร้อมความเป็นพระภิกษุสามเณร (วินัยบัญญัติ) ก่อนแล้ว จึงมีการปลูกฝังความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม (ธรรมวิภาค) และเมื่อลาลึกขาออกไปก็จะมีหลักในการครองเรือน(คิหิปฏิบัติ) ที่ถูกต้องและดีงามตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยนัยนี้ ความเป็นพุทธและความเป็นไทยจึงถูกเชื่อมโยงประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2. เมื่อพิจารณาการจัดลำดับเนื้อหาแล้ว จะเห็นว่า แม้จะมีการวางโครงสร้างหนังสือที่ค่อนข้างจะชัดเจน แต่การจัดลำดับเนื้อหาค่อนข้างจะกระจัดกระจาย ไม่เชื่อมโยงประสานหรือบูรณาการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งนี้เพราะผู้เรียบเรียงมุ่งจัดเรียงเนื้อหาตามลำดับหมวดธรรมเป็นสำคัญ ไม่จัดวางหลักธรรมในตำแหน่งที่เหมาะสมสอดคล้องกัน เช่น ในหมวด 3 ได้พูดถึงบุญกิริยาวัตถุ 3 แล้วต่อด้วยสามัญญลักษณะ 3 อย่างเป็นต้น ดังนั้น หนังสือนวโกวาทแม้จะช่วยให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนกำหนดหลักธรรมหรือหมวดธรรมในพระพุทธศาสนาได้ง่าย แต่ก็อาจจะทำให้เข้าใจภาพรวมในหลักธรรมได้ไม่ชัดเจนพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบัน ที่ชาวพุทธได้เห็นห่างจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ลักษณะดังกล่าวได้มีผู้พยายามที่เชื่อมโยงหรือบูรณาการให้เห็นภาพรวมของหลักธรรม ดังจะเห็นได้ว่า พุทธทาสภิกขุเองก็ได้พยายามที่จะนำนวโกวาทมาอธิบายใหม่ในหนังสือชื่อ *"ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี หรือธรรมวิภาค นวกุมิ"* (2534) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคที่ 1 ว่าด้วยหลักธรรมฝ่ายความทุกข์ ภาคที่ 2 ว่าด้วยหลักธรรมฝ่าย

ความดับทุกข์เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากลักษณะดังกล่าว นวโกวาท อาจจะเหมาะที่จะเป็นหนังสืออ้างอิงมากกว่าตำราเรียนในหลักสูตร (Payutto 1995 : 15)

3. นวโกวาท เกิดในยุคที่อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มไหลบ่าเข้ามาสู่สังคมไทยอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามาของคริสต์ศาสนาซึ่งถือเป็นตัวแทนวัฒนธรรมตะวันตก การขีดเส้นเขตแดนในเรื่องความเชื่อ วัตรปฏิบัติ สีด หรือความเป็นชาวพุทธให้มีความชัดเจนเป็นต้น จึงเกิดขึ้นในยุคนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขีดเส้นเขตแดนแห่งความมีเหตุผลของพระพุทธศาสนาว่า เหนือกว่าคริสต์ศาสนาซึ่งทำทลายอยู่ในขณะนั้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2538 : 160) ลักษณะดังกล่าวนี้ มีส่วนช่วยให้การกำหนดเนื้อหาและการเลือกสรรหมวดธรรมในนวโกวาทมีลักษณะที่ชัดเจนและง่ายต่อการท่องจำ ทบทวนและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน อันเป็นการปลูกฝังความเป็นชาวพุทธให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

4. นวโกวาท ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ค่อนข้างจะมากกว่า ในหมวดคติปฏิบัติอันเป็นส่วนที่ว่าด้วยหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์โดยตรงขาดส่วนที่เป็นปรมัตถธรรม ซึ่งอาจจะทำให้คนทั่วไปนับถือหรือเข้าถึงพระพุทธศาสนาเพียงแคในระดับโลกิยธรรมหรือระดับศีลธรรม โดยมุ่งความสำเร็จหรือประโยชน์ทางโลกที่พอเท่านั้น (พระไพศาล วิสาโล 2542 : 11) ลักษณะดังกล่าวนี้ อาจจะเกิดจากการที่พยายามอธิบายพระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับความเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นกระแสใหม่ที่เข้ามาสู่สังคมไทยในสมัยนั้นก็ได้ อย่างไรก็ตาม ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้พระพุทธศาสนาขาดมิติทางด้านจิตวิญญาณที่ลึกซึ้ง

5. นวโกวาทเป็นหนังสือที่ใช้เป็นตำราเรียนในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2469 เมื่อมีการเปิดหลักสูตร "นักธรรม" ขึ้น และสอบครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม 2454 รวมเวลาถึงปัจจุบันได้ 90 ปีพอดี จึงเป็นหนังสือที่ผู้ผ่านการศึกษาลัทธิธรรมทางพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยทุกคนต้องอ่าน และศึกษาเล่าเรียน โดยนัยนี้ นวโกวาทจึงเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลมากที่สุดในปัจจุบัน แต่ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องหาคำตอบด้วยเช่นเดียวกันว่า ยังเป็นตำราที่ยังเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยสมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วหรือไม่ จากการวิเคราะห์หลักสูตรการศึกษาของสงฆ์และวิธีการจัดการศึกษาจากประมวลพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สุนน อมร-วิวัฒน์ (2535 : 258) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

“ได้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง ในแง่การพัฒนาหลักสูตรนักธรรม นับได้ว่า พระองค์ทรงเป็นนักพัฒนาหลักสูตรพระองค์แรกที่คิดถึงวัยและกลุ่มของผู้เรียน ตลอดจนการสร้างตำราเรียน ... [ส่วน] การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาของสงฆ์ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบันมีน้อยมาก ในแง่ของการศึกษาถือว่า การจัดการศึกษาของสงฆ์ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป ซึ่งถ้าเราดูลักษณะของหลักสูตรที่มีพลวัต(dynamic) อยู่เสมอแล้ว ก็เป็นที่อัศจรรย์ว่านิ่งอยู่ได้อย่างไร”

พระเถระอีกรูปหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสำคัญ ในช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่ความเจริญสมัยใหม่ คือ พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) ซึ่งเป็นผู้มีส่วนในการนำพระพุทธศาสนาให้มีบทบาทในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างมีคุณค่าและความหมายสืบจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสและพุทธทาสภิกขุ ตามลำดับ ท่านได้รับการพิจารณาจากนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาว่า มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการจัดระบบการศึกษาแผนใหม่ของพระสงฆ์ไทยและมีผลงานทางวิชาการเทียบเท่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส

(Swearer 1995 : 139-140) โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพุทธธรรมและพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม และพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ได้รับการอ้างอิงในแวดวงวิชาการทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง พระไพศาล วิสาโล (2542 : 35-39) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะเด่นของพระธรรมปิฎก คือ เป็นจุดบรรจบระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมแบบพุทธกับวิทยาการแผนใหม่ โดยเป็นผู้ประมวลหลักธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา มาแสดง อธิบาย และตีความให้เห็นอย่างเป็นระบบครบถ้วนที่สุดเท่าที่เคยมีมา ให้ความสำคัญทั้งแก่ส่วนที่เป็นสังฆกรรมและจริยธรรม โดยทุกส่วนต่างสอดคล้องเชื่อมโยงและรับช่วงเป็นทอด ๆ โดยมีจุดหมายสุดท้ายตามหลักของพระพุทธศาสนา คือ อิศรภาพ

ผลงานที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางนอกเหนือจากพุทธธรรมแล้ว ย่อมได้แก่ *ธรรมนุญชีวิต* ซึ่งได้รับการคาดหมายว่า จะมาแทนที่นวโกวาท (พระไพศาล วิสาโล 2542 : 137) เพราะในช่วงเวลาเพียง 2 ทศวรรษได้รับการตีพิมพ์แล้วมากกว่า 250 ครั้ง

ธรรมนุญชีวิต นี้ มีจุดเริ่มต้นจากการที่พระธรรมปิฎกได้รับอาราธนาไปเป็นวิทยากรบรรยายวิชาพระพุทธศาสนา ณ สวอร์ทมอร์วิทยาลัย ในรัฐเพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกา เมื่อ พ.ศ. 2519 และท่านดำริที่จะให้มีหนังสือแสดงหลักธรรมพื้น ๆ ง่าย ๆ ที่เหมาะแก่คนทุกสัณฐานไปที่อยู่ในสหรัฐอเมริกา จึงได้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือ *คู่มือดำเนินชีวิต* ขึ้น โดยอาศัยหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ที่ท่านได้จัดทำไว้ก่อนแล้วเป็นฐาน และได้จัดพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ต่อมา เมื่อท่านได้เดินทางกลับมาประเทศไทยแล้ว ท่านก็ได้ปรับปรุงคู่มือดำเนินชีวิตและได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น *ธรรมนุญชีวิต* (กรมการศาสนาขอจัดพิมพ์ในชื่อ พุทธจริยธรรม) และมูลนิธิพุทธธรรม โดยอาจารย์ Bruce Evans ได้ทำการแปลเป็นภาษาอังกฤษในปี พ.ศ. 2539 และได้้นำลงพิมพ์คู่กันทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เพื่อ "ความหมายและคุณค่าใหม่ขึ้นมา เช่น ใช้ในการศึกษาธรรม โดยเป็นการฝึกภาษาอังกฤษ และเรียนรู้ถ้อยคำภาษาอังกฤษที่ใช้ในทางธรรมด้วย" โดยจัดเนื้อหาให้เข้าหน้าตรงกันทั้งสองภาษา จึงกลายเป็นธรรมนุญชีวิตฉบับสองภาษาในปี 2539 ต่อมาในปี 2540 ก็มีการปรับปรุงและเพิ่มเติมเนื้อหาในพакย์ภาษาไทย พร้อมทั้งตรวจชำระคำแปลภาษาอังกฤษทั้งส่วนเดิมและส่วนที่เพิ่มเข้ามาใหม่ รวมทั้งมีการผนวกเอาเรื่อง *มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ* มาพิมพ์เพิ่มเป็นส่วนนำหน้าอีกด้วย ทำให้เกิดเป็นหนังสือธรรมนุญชีวิตฉบับปรับปรุง เพิ่มเติมใหม่ รวมสองภาค มีสถิติการพิมพ์ซ้ำ 30 ครั้ง

หนังสือธรรมนุญชีวิตนี้ มีเนื้อหาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิต โดยผู้พิมพ์ได้เพิ่มเติมส่วน *มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ* เข้ามา ดังท่านได้แสดงเจตนารมณ์ไว้ว่า

“มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธนี้ เกิดจากความดำริที่จะย้ำเน้นถึงความสำคัญของการที่ชาวพุทธควรมีข้อปฏิบัติที่ยึดถือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง โดยรื้อฟื้นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าคริสต์แสดงไว้ในสังคาลสูตร ขึ้นมาส่งเสริมเป็นกฎเกณฑ์สำหรับชาวพุทธ ที่จะยึดถือปฏิบัติกันอย่างเป็นมาตรฐานทั่วไป ในการที่จะดำเนินชีวิตและร่วมสร้างสรรค์สังคมให้ศิริมงคลและมีความสุขความเจริญ... ถือได้ว่า มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ เป็นเกณฑ์อย่างต่ำสำหรับการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ ส่วนธรรมนุญชีวิตเป็นประมวลหลักธรรมทั่วไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ศิริมงคล ซึ่งอาจถือเป็นส่วนขยายของมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ เป็นเกณฑ์ตรวจสอบเบื้องต้นสำหรับดำเนินชีวิตของตน แล้วก้าวสู่

คุณสมบัติและข้อปฏิบัติในธรรมนุญชีวิต เพื่อดำเนินชีวิตให้ดีงาม มีความสำเร็จ และเป็นประโยชน์
ยิ่งขึ้น จนมีความสมบูรณ์” (พระธรรมปิฎก 2544 : 6)

เพื่อที่จะย้ำเน้นและให้ความสำคัญกับหลักปฏิบัติของชาวพุทธ ท่านจึงได้แยกเนื้อหาส่วนที่เป็นคหิ
วินัย จากหนังสือธรรมนุญชีวิตมาตีพิมพ์ใหม่เป็น *มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ* ซึ่งได้ผนวกเข้ารวมไว้ส่วนต้นของหนังสือ
ธรรมนุญชีวิต เฉพาะส่วนที่เป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธนี้ได้รับตีพิมพ์แล้วจำนวน 8 ครั้ง (พ.ศ. 2544)

จากการที่ท่านต้องการให้ชาวพุทธได้มีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามตามหลักธรรมใน
พระพุทธศาสนา ท่านจึงได้จัดวางลำดับเนื้อหาจากความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป จนถึงการก้าวเข้าสู่จุดหมายของ
พระพุทธศาสนา คือ การหลุดพ้น (สุภาคผนวกประกอบ) ซึ่งมีข้อที่น่าสนใจดังนี้

1. เมื่อเปรียบเทียบกับนวโกวาทแล้ว จะเห็นได้ว่า มีจุดกำเนิดที่คล้าย ๆ กัน กล่าวคือ เพื่อต้องการ
ให้เป็นหนังสือแสดงหลักธรรมง่าย ๆ ในเบื้องต้นแก่พุทธศาสนิกชน ซึ่งอยู่ในยุคที่ต้องการความชัดเจนของหลักพุทธ
ธรรม ในส่วนของนวโกวาทอยู่ในยุคของการเปลี่ยนแปลงทางอารยธรรมและการทำทนายของศาสนาคริสต์ และในส่วน
ของธรรมนุญชีวิตต้องการให้หลักแก่พุทธศาสนิกชนที่อยู่ในต่างประเทศเป็นเบื้องต้น แล้วค่อยแพร่ออกไปยัง
พุทธศาสนิกชนกลุ่มอื่น ๆ

2. เมื่อเปรียบเทียบในแง่ของการดัดแปลงและการแพร่กระจายแล้ว จะเห็นได้ว่า นวโกวาทมีการ
แพร่กระจายมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากนวโกวาทเป็นหนังสือในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย ที่ต้องใช้ใน
การศึกษาเล่าเรียนอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ธรรมนุญชีวิตแม้จะไม่ได้อยู่ในหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ก็ถือได้ว่า
เป็นหนังสือที่ได้รับการดัดแปลงแพร่หลายมากที่สุดเล่มหนึ่งและกระจายออกไปในกลุ่มพุทธศาสนิกชนทั่ว ๆ ไป (ที่มีใช้
เฉพาะกลุ่มนักเรียนนักศึกษาธรรม)

3. เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาและโครงสร้างของหนังสือ จะพบว่า มีความเหมาะสมและสอดคล้องที่
แตกต่างกันตามกลุ่มเป้าหมาย กล่าวคือ กลุ่มเป้าหมายของหนังสือนวโกวาทนั้น คือ พระภิกษุและสามเณรที่บวชใหม่
เนื้อหาจึงเริ่มจากวินัยบัญญัติ ธรรมวิภาค และจบลงด้วยคหิปฏิบัติ ส่วนธรรมนุญชีวิตเริ่มจากมาตรฐานการดำเนินชีวิตที่
ดีงามของชาวพุทธโดยทั่วไป การดำเนินกิจการต่าง ๆ ตามแนวพุทธ และสิ้นสุดด้วยคนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส) อันเป็น
เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา และสิ่งที่ชัดเจน ก็คือ การจัดวางเนื้อหาที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่นวโกวาท
ได้จัดหลักธรรมตามหมวดหมู่เป็นหลัก แต่ธรรมนุญชีวิตได้จัดวางตามลำดับเนื้อหา บูรณาการเนื้อหาของหลักธรรมทุก
หลักสอดคล้องเชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อที่จะนำไปสู่เป้าหมายคือ การถึงธรรมหรือการสิ้นกิเลส เมื่อ
พิจารณาจากลักษณะดังกล่าว หนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมของพระธรรมปิฎก จะมีลักษณะที่
ใกล้เคียงกับนวโกวาทมากกว่า เพราะเป็นหนังสือที่มุ่งเน้นในการจัดลำดับหมวดธรรมตามประเภทธรรม

บทสรุป

จากลักษณะและบทบาทของหนังสือนวโกวาทและธรรมนุญชีวิตที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า
นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะวางรากฐานการดำเนินชีวิตของชาวพุทธให้สอดคล้องและเหมาะสมกับ
สังคมที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย โดยนวโกวาทเป็นตัวแทนของรุ่งอรุณแห่งความเปลี่ยนแปลงของศตวรรษที่ 20 และ

ธรรมเนียมชีวิต อยู่ในยุครุ่งอรุณของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ศตวรรษที่ 21 สิ่งที่บุคคลในยุคสมัยจะต้องช่วยกันคิดต่อไปก็คือ ในยุคที่โลกกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้ และชาวพุทธเองก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ที่จะเป็นเครื่องกำหนดคุณลักษณะที่ชัดเจน ทำอย่างไร ชาวพุทธถึงจะมีหนังสือที่เป็นคู่มือที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการณ์สำหรับชาวพุทธจะใช้เป็นคู่มือในการดำเนินชีวิตให้มีความสุข สามารถสร้างสรรค์สังคมและชุมชนได้อย่างดี ซึ่งนับเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะถ้าหากว่า ชาวพุทธไม่มีข้อปฏิบัติอะไรเป็นเครื่องกำหนดร่วมกันแล้ว ชาวพุทธนอกจากจะเหินห่างจากหลักการพระพุทธศาสนา อันจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังจะทำให้สังคมไทยพลาดประโยชน์ที่จะพึงได้จากกรณีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานแห่งชีวิตและสังคมไทยอีกด้วย และเป็นไปได้หรือไม่ที่ชาวพุทธจะพร้อมใจกันยึดเอาคู่มือชาวพุทธเล่มใดเล่มหนึ่งขึ้นมาเป็นคู่มือในการดำเนินชีวิต ดังที่นักปราชญ์ทั้งสองท่านได้พยายามกำหนดไว้

หนังสืออ้างอิง

ธรรมปิฎก, พระ (ประยูรย์ ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

-----*ธรรมเนียมชีวิตฉบับปรับปรุงใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ชุมชนสหกรณ์ออมทรัพย์แห่งประเทศไทย, 2544.

----- *วินัยชาวพุทธ*. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพมหานคร ; เวียงจันทน์ แกลเลอรี จำกัด, 2544.

นิติ เอียวศรีวงศ์. *ผ้าขาวม้า, ผ้าลินิน, กางเกงในและ ฯลฯ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538.

ไพศาล วิสาโล, พระ. *พระธรรมปิฎกกับอนาคตของพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : กองทุนมูลนิธิธรรมเพื่อการศึกษาศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2542.

พุทธทาสภิกขุ. *ศึกษาธรรมอย่างถูกวิธี*. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, 2532.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. *นวโกวาท*. พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534.

----- *พระราชหัตถเลขา-ลายพระหัตถ์*. กรุงเทพฯ : ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด, 2514.

สุนน อมรวิวัฒน์. *สมบัติทิพย์ของการศึกษาไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. *พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

สุวรรณ วาศิวรรณ. "พุทธธรรมในรัฐไทย : ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม". *รายงานการวิจัย*. กรุงเทพฯ : โครงการพุทธธรรมกับสังคมไทย, 2529.

P.A.Payutto. *A Constitution for Living : Buddhist Principles for a Fruitful and Harmonious Life*.

Bruce Evans (Trans.), Bangkok : Buddhadhamma Foundation, 1996.

Prayudh Payutto, Phra. *Buddhadhamma : Natural Laws and Values for Life*. Grant A. Olson

(Trans.), Albany : State University of New York, 1995.

Swearer, Donald K. *The Buddhist World of Southeast Asia*. Albany : State University of New

York, 1995.

Vajiranavarorasa, Somdet Phra Maha Samana Chao. *Navakovada*. 3 rd.ed., Bangkok :

Mahamakuta Buddhist University, 1990.

ภาคผนวก

เปรียบเทียบหลักธรรมในนวโกวาทและธรรมนุญชีวิต

โครงสร้างและเนื้อหาของนวโกวาท
แบ่งโครงสร้างออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ คือ

โครงสร้างและเนื้อหาของธรรมนุญชีวิต
แบ่งโครงสร้างออกเป็น 2 ภาคใหญ่ คือ

1. วินัยบัญญัติ

- 1.) อนุศาสน์ 8 อย่าง(นิสสัย 4 อภยนิยกิจ 4)
- 2.) สิกขาของภิกษุ 3 อย่าง(ศีล สมာธิ ปัญญา)
- 3.) อาบัติ อาการที่ต้องอาบัติ
- 4.) ปาราชิก 4
- 5.) สังฆาทิเสส 13
- 6.) อนิยต 2
- 7.) นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30
- 8.) ปาจิตตีย์ 92
- 9.) ปาฏิเทศนียะ 4
- 10.) เสาขียะ 75
- 11.) อธิกรณสมณะ 7

2. ธรรมวิภาค

- 1.) ทุกะ หมวด 2
 - ธรรมมีอุปการะมาก 2
 - ธรรมเป็นโลกบาล 2
 - ธรรมอันทำให้งาม 2
 - บุคคลหาได้ยาก 2
- 2.) ดิกะ หมวด 3
 - รตนะ 3
 - คุณของรตนะ 3
 - อาการที่พระพุทธรเจ้าทรงสั่งสอน 3

ภาค 1 มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ

หมวดหนึ่ง พื้นฐานชีวิต

- กฎ 1 เว้นชั่ว 14 ประการ

ก. เว้นกรรมกิเลส 4

ข. เว้นอกติ 4

ค. เว้นอบายมุข 6

- กฎ 2 เตรียมทุนชีวิต 2 ด้าน

ก. เลือกระสรวนาคน

ข. จัดสรรทุนทรัพย์

- กฎ 3 รักษาความสัมพันธ์ 6 ทิศ

ก. ไหว้ทิศรอบตัว

ข. ช่วยเหลือทั่วทุกคน

หมวดสอง จุดหมายชีวิต

- จุดหมาย 3 ชั้น

- จุดหมาย 3 ด้าน

ภาค 2 ธรรมนุญชีวิต

หมวดนำ คนกับความเป็นคน

1. คนเป็นสัตว์ประเสริฐ(สมาชิกในสังคมมนุษยชาติ)

2. คนสมบูรณ์แบบ(สมาชิกที่ดีของมนุษยชาติ)

หมวดหนึ่ง คนกับสังคม

3. คนมีศีลธรรม(สมาชิกในหมู่อารยชน)

ก. มีสุจริตทั้งสาม

- โอวาทของพระพุทธเจ้า 3
 - ทugend 3
 - สุจริต 3
 - อกุศลมูล 3
 - สัมปยุตตปาฐะ 3
 - อปินนทกปฏิบัติ 3
 - บุญกิริยาวัตถุ 3
 - สามัญญลักษณะ 3
- 3.) จตุกกะ หมวด 4
- ภูตคติ 4
 - จักร 4
 - อคติ 4
 - อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ 4
 - ปธาน 4
 - อธิษฐานธรรม 4
 - ควรทำความไม่ประมาทในที่ 4 สถาน
 - ปาริสุทธิศีล 4
 - อารักขกัมมัฏฐาน 4
 - พรหมวิหาร 4
 - สติปัฏฐาน 4
 - ธาตุกัมมัฏฐาน 4
 - อริยสัง 4
- 4.) ปัญจกะ หมวด 5
- อนันตริยกรรม 5
 - อภินหะปัจเจกขันธ์ 5
 - เวสาร์ชชกรณธรรม 5
 - องค์แห่งภิกษุใหม่ 5
 - องค์แห่งธรรมกถึก 5
 - รัมมัสสวนานิสงส์ 5
 - พละ 5
 - นิ वर्ณ 5
 - จันท์ 5
- 5.) ฉักกะ หมวด 6
- การวะ 6
- ข. ประพฤติตามอารยธรรม
 - ค. อย่างต่ำมีศีล 5
4. คนมีคุณแก่ส่วนรวม(สมาชิกที่ดีของสังคม)
- ก. มีพรหมวิหาร
 - ข. บำเพ็ญการสงเคราะห์
5. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน(สมาชิกที่ดีของชุมชน)
- ก. พึ่งตนเองได้
 - ข. อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี
6. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี
- ก. รู้หลักอธิปไตย
 - ข. มีส่วนในการปกครอง
7. คนผู้นำรัฐ(พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองบ้านเมือง)
- ก. ทรงทศพิธราชธรรม
 - ข. บำเพ็ญคุณธิ์ของจักรพรรดิ
 - ค. ประกอบราชสังคหะ
 - ง. ละเว้นอคติ 4
- หมวดสอง คนกับชีวิต
8. คนมีชีวิตอยู่อย่างมั่นใจ(ชีวิตที่เลิศล้ำสมบูรณ์)
- ก. นำชีวิตสู่จุดหมาย
 - ข. ภายในทรงพลัง
 - ค. ตั้งตนบนฐานที่มั่น
9. คนประสบความสำเร็จ(ชีวิตที่ก้าวหน้าและสำเร็จ)
- ก. หลีกความเจริญ
 - ข. หลีกความสำเร็จ
 - ค. หลีกผัสส์ศ โภธิญาณ
10. คนรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ(ชีวิตที่เป็นหลักฐาน)
- ก. ขันหาและรักษาสมบัติ
 - ข. ขันแจงจัดสรรทรัพย์
 - ค. ขันจับจ่ายกินใช้
11. คนครองเรือนที่เลิศล้ำ(ชีวิตบ้านที่สมบูรณ์)
- ก. มีความสุขสี่ประการ
 - ข. เป็นชาวบ้านแบบฉบับ
 - ค. กำกับชีวิตด้วยธรรมสี่
 - ง. รับผิดชอบชีวิตที่เกี่ยวข้อง

- สาราณียธรรม 6
- อายุคนะภายใน 6
- อายุคนะภายนอก 6
- วิญญาณ 6
- สัมผัส 6
- เวทนา 6
- ธาตุ 6

6.) สัตตกะ หมวด 7

- อปริหานิยธรรม 7
- อริยทรัพย์ 7
- สัมปยุตธรรม 7
- สัมปยุตธรรมอีก 7
- โพชฌงค์ 7

7.) อัฐกัฏะ หมวด 8

- โลกธรรม 8
- ลักษณะตัดสินธรรมวินัย 8
- มรรคมือองค์ 8

8.) นวกะ หมวด 9

- มละ 9

9.) ทศกะ หมวด 10

- อกุศลกรรมมถ 10
- กุศลกรรมมถ 10
- บุญกิริยาวัตถุ 10
- ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ 10
- นาถกรรมธรรม 10
- กถาวัตถุ 10
- อนุสสติ 10

10.) ปกิณณกะ หมวดเบ็ดเตล็ด

- อุปกิเลส 16
- โพธิปักขิยธรรม 37

3. ลิหิปฏิบัติ

1.) จตุกกะ 4

- กรรมกิเลส 4
- อบายมุข 4

จ.ครองตนเป็นพลเมืองที่ดี

12. คนไม่หลงโลก

- ก.รู้ทันโลกธรรม
- ข.ไม่มองข้ามเทวดา
- ค.คำนึงสุตรแห่งชีวิต

หมวดสาม คนกับคน

13. คนร่วมชีวิต(คู่ครองที่ดี)

- ก.คู่สร้างคู่สม
- ข.คู่ชื่นชมคู่ระกำ
- ค.คู่ศีลธรรมคู่ความดี
- ง.คู่ถูกหน้าที่ต่อกัน
- จ.พอบ้านเห็นใจภรรยา

14. คนรับผิดชอบตระกูล(หัวหน้าครอบครัวที่ดี)

- ก.รักษาตระกูลให้คงอยู่
- ข.บูชาคนที่เหมือนไฟ
- ค.ทำหน้าที่ผู้มาก่อน
- ง.เป็นราษฎรที่มีคุณภาพ

15. คนสืบตระกูล (ทายาทที่ดี)

- ก.เปิดประตูสู่ความเจริญก้าวหน้า
- ข.ปิดช่องทางที่เข้ามาของความเสื่อม
- ค.เชื่อมสายสัมพันธ์กับบูรพการี
- ง.มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา

16. คนที่จะคบหา(มิตรแท้-มิตรเทียม)

- ก.มิตรเทียม
- ข.มิตรแท้
- ค.มิตรต่อมิตร

17. คนงาน-นางงาน(ลูกจ้าง-นายจ้าง)

- ก.นายจ้างพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน
- ข.คนรับใช้และคนงานมีน้ำใจช่วยเหลือนาย

หมวดสี่ คนกับมรรคา

18. คนผู้สั่งสอนหรือให้การศึกษา(ครู อาจารย์หรือผู้

แสดงธรรม)

- ก.เป็นกัลยาณมิตร
- ข.ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้

- ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4
- สัมปรายิกัตถประโยชน์ 4
- มิตตปฏิรูป 4
- คนปอกกลอกมีลักษณะ 4
- คนดีแต่พูดมีลักษณะ 4
- คนหัวประจบมีลักษณะ 4
- คนชักชวนในทางฉิบหายมีลักษณะ 4
- มิตรแท้ 4
- มิตรมีอุปการะมีลักษณะ 4
- มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์มีลักษณะ 4
- มิตรณะประโยชน์มีลักษณะ 4
- มิตรมีความรักใคร่มีลักษณะ 4
- สังคหวัตถุ 4
- สุขของคฤหัสถ์ 4
- ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่ได้สมหมายด้วยยาก 4
- ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย 4
- ตระกูลอันมั่งคั่งจะต้องอยู่ยาวนานไม่ได้เพราะสถาน 4
- ธรรมของฆราวาส 4

2.) ปัญจะ

- ประโยชน์เกิดแต่การถือโกศทรัพย์ 5
- สีล 5
- มิจลาฉนิชชา 5
- สมบัติของอุบาสก 5

3.) นิกกะ

- ทิส 6
- อบายมุข 6

ก.มีลิตาครุครบทั้งสี่

ง.มีหลักตรวจสอบสาม

จ.ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์

19. คนผู้เล่าเรียนศึกษา(นักเรียน นักศึกษา นักค้นคว้า)

ก.รู้หลักคุณภาพของการศึกษา

ข.มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา

ค.ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา

ง.ศึกษาให้เป็นพหูสูต

จ.เคารพผู้จุดประทีปปัญญา

20.คนใกล้ชิดศาสนา(อุบาสก อุบาสิกา)

ก.เกื้อกูลพระ

ข.กระทำบุญ

ค.ศรัทธาศาสนา

ง.เป็นอุบาสกอุบาสิกาชั้นนำ

จ.หมั่นสำรวจความก้าวหน้า

21. คนสืบศาสนา(พระภิกษุสงฆ์)

ก.อนุเคราะห์ชาวบ้าน

ข.หมั่นพิจารณาตนเอง

22. คนถึงธรรม (ผู้หมดกิเลส)